

Ilkka Mäkinen

Per August Cygnæus, pyhäkoulujen ja kirjastojen apostoli

Mäkinen, Ilkka, Per August Cygnæus, pyhäkoulujen ja kirjastojen apostoli. [Per August Cygnæus, an apostle of sunday schools and libraries]. Kirjasto-tiede ja informatiikka 10 (2): 57–69, 1991.

The life and career of Per August Cygnæus (1818–1886), a lesser known figure in the early history of Finnish public libraries, are described in the article. As a young priest Cygnæus published (1846) a prominent newspaper article promoting sunday schools and libraries. During his career as a priest, he continued to establish sunday schools in various parishes and initiated personally at least three parish libraries. He followed closely the progress of popular education and may have inspired his friends and colleagues to establish libraries.

Address: University of Tampere, Department of Information Studies, P.O.Box 607, SF-33101 Tampere, Finland.

Kansankirjastojen alku on historiallisesti ongelmallinen. Suuret aatehistorialliset linjat näyttävät selviltä: Saiman kautta levinnyt snellmanilainen herätys pani tämänkin asian liikkeelle. Mutta Snellman ei suoraan esittänyt mitään kirjastojen perustamisohjelmaa. Tosin kirjoituksista voidaan poimia kirjastoja koskevia mainintoja, jotka osoittavat hänen seuranneen kiinnostuksella niiden kehittymistä ja suositelleen niiden perustamista, mutta Snellman ei julkaissut yhtään kirjoitusta, jossa kirjastot olisivat olleet pääaiheena, lukuunottamatta lyhyitä uutisia. Kirjastot ovat mukana yhtenä kohtana pitkässä listassa kansansivistyksen välikappaleita: kansalliskirjallisuus, lehdistö, kansakoulu, pyhäkoulu, tyttökoulu ja sitten, sivulauseenomaisesti, kirjastot. Suomalaisuusliikkeen varsinaisia kirjastoideologeja olivat Yrjö Koskinen (G.Z. Forsman), Agathon Meurman ja Zachris Joachim Cleve.

Laajat kehukset ovat siis selvillä, mutta kehys-

ten ja kuvan väliin tuntuu jäävän liian suuri aukko. Mikä oli konkreettinen alkuun sysäävä tekijä? Oliko se Johan Pynnisen suomenkielinen kirjoitussarja viipurilaisessa Kanava-lehdessä, siis Pynnisen tunnettu herätysshuuto v. 1845? Kuitenkin tuolloin suomalaisia lehtiä luettiin sivistyneissä piireissä hyvin vähän, eivätkä Pynnisen ajatukset luultavasti lehtijuttuina saavuttaneet suurta sivistyneistön vastakaikua. Niitä ei referoitu ruotsinkielisissä valtalehdissä. Sen sijaan hänen perustamastaan kirjastosta ilmestyneet lyhyet uutiset¹ saattoivat vaikuttaa enemmän kuin hänen kirjoituksensa. Esimerkin voima oli suurempi kuin kehotusten. Snellmankaan ei Pynnisen kirjoituksia jostain syystä selostanut, vaikka muuten seurasi tarkkaan ja kommentoi mielellään Kanavan kiinnostavia juttuja.² Pynnisen arvoa ei tarvitse kiistää, mutta se tapa, jolla fennomaaninen kirjastohistoria hänet glorifioi, vääristää historiallista perspektiiviä.³ Miten sitten ajatus kirjastoista

kansansivistystyön tärkeänä osana levisi kulovalkean tavoin ylioppilaiden ja nuoren papiston keskuuteen 1840-luvun loppuvuosina? Vain suusta suuhunko?

Erästä episodista tässä kulovalkeassa kuvaa Lauri Kujala kirjastohistoriallisessa perusteoksessaan *"Ensimmäiset pitäjänkirjastot kansallisen heräämisen aikana"*:

Pohjalaisen osakunnan pöytäkirjat kertovat, että huhtikuussa 1847 vieraili osakunnassa koulujen perustajana ja vapaamielisyyden edustajana tunnettu pastori P.A. Cygnæus kehoittaen tällöin "osakuntaa yleensä ja sen keväällä kotiinmatkustavia kansalaisia kutakin erikoisesti" järjestämään maaseudulla kouluja ja kirjastoja. "Ansaitulla tarkkaavaisuudella osakunta kuunteli Cygnæuksen kauniita ajatuksia ja ehdotuksia, ja monet lienevät huomanneet olevansa velvolliset kykyjensä mukaan työskentelemään niiden toteuttamiseksi", merkittiin pöytäkirjaan. (Kujala 1935, 35.)

Mistä tällainen pastori Cygnæus tuli? Kujala käyttää ilmaisua "koulujen perustajana ja vapaamielisyyden edustajana tunnettu pastori"⁴ Miten 1800-luvun puolivälissä tultiin tunnetuksi tai tehtiin jokin asia tunnetuksi, miten asiat tehtiin julkiseksi? Minkälaisia kouluja ja minkälaisia kirjastoja Cygnæus suositti perustettavaksi? Minkälaista oli Cygnæuksen vapaamielisyys?

Taustaa

V. 1818 syntyneellä Per August Cygnæuksella – hän tosin käytti aina etunimensä vain Augustia – olisi ollut hyvät edellytykset loistavaan kirkolliseen uraan, sillä hänen isänsä ja isoisänsä olivat olleet piispoja. Isän piispuus oli sitäkin merkittävämpää, sillä hän oli Pietarin luterilaisten seurakuntien piispa ja sikäli lähellä vallan keskuksia. Näitä taustan suomia hyviä suhteita vallanpitäjiin osasi erityisesti viljellä Augustia yli 10 vuotta vanhempi veli, sittemmin estetiikan professori ja kuuluisa kaunopuhuja Fredrik (isä tosin oli kuollut jo v. 1830). Cygnæusten suku oli tunnettu puhe- ja saarnataidostaan, mutta samalla suvussa oli epävakaaisuutta, joka erityisesti oli puhjennut esiin Augustin isoisan isässä, Mäntyhärjun kirkkoherrassa. Hän päätti päivänsä parantumattomasti mielisairaana. Epävakaaisuutta oli havaittavissa myös Fredrikissä, mutta ilmeisen paljon Augustissa, sisarusparven nuorimmassa.

Fredrik Cygnæuksen elämäkerran kirjoittaja Emil Nervander sanoo, että Augustin käyttäytyminen oli omituista, usein suorastaan eriskummallista (Nervander 1907). Fredrik oli Augustille käytännössä kasvatti-isän asemassa ja holhosi häntä ilmeisesti liikaakin.

August oli sukunsa perinteiden mukaisesti myös innostava puhuja, mikä tuli ilmi jo hänen opiskeluvuosinaan savo-karjalaisessa osakunnassa. Tämä osakunta oli ensimmäisiä, joihin tarttui Snellmanin innostava vaikutus. August Cygnæus oli välittömässä yhteydessä Snellmaniin jo varhain. Hän kuunteli Snellmanin luentoja "hengen filosofiasta" kevätlukukaudella 1843. Samoja luentoja kuuntelivat savo-karjalaisten johtavat miehet, kuten Herman Kellgren ja Aksel ja C.E. Aspelund, pohjalaisista mm. Robert Tengström. (Waris 1939, 135.)

Heikki Wariksen Savo-karjalaisen osakunnan historian mukaan muutos osakunnassa ilmeni selvästi syyslukukaudesta 1844 alkaen, jolloin Herman Kellgren oli ensimmäistä lukukautta kuraattorina. Snellmanin Saima oli alkanut ilmestyä vuoden 1844 alussa Kuopiossa. (Mt., 139–140.)

Waris mainitsee August Cygnæuksen niiden savokarjalaisten joukossa, jotka liittyivät uuteen kuraattoriin. Osakunnan kokouksissa he ottivat esille tärkeitä kansallisia kysymyksiä. Aatteellisten kysymysten suullinen käsittely oli ylioppilaiden innostamisessa yhtä tärkeää kuin Saiman kirjoitusten lukeminen. Vain persoonallisesti välitetty sanoma juurtui. Myös August Cygnæus esiintyi kokouksissa. Helmikuussa 1845 hän kerhoil rönsyilevään tyyliin edellisen kesän kiertomatkastaan Savon sydänmaille. Matkan kohokohta oli ollut Kuopiossa, missä hän oli tavannut Snellmanin ja osakuntatovereitaan sekä osallistunut Kuopion lukion avajaisjuhlaan.⁵

Savokarjalaisten tehokkain panos kansanvalistuksen edistämiseksi oli kansankirjasten – sarja *"Lukemisia Suomen kansan hyödyksi"* – ja sanomalehden, Suomettaren, julkaiseminen.

Uran alku

August valmistui filosofian kandidaatiksi ja seppelöitiin maisteriksi kesäkuussa 1844. Lokakuusta 1844 elokuuhun 1845 hän toimi ylimääräisenä amanuenssina yliopiston kirjastossa, vihittiin papiksi lokakuussa 1845, minkä jälkeen

hän taas oli amanuenssina yliopiston kirjastossa helmikuuhun 1846. (Colliander 1918, Sirén 1854.) Vasta sitten alkoi varsinaisesti hänen pappisuransa virkaatekevänä kappalaisena Nurmijärvellä.

Nurmijärvi on Suomen kansanopetuksen kannalta merkittävä paikka siksi, että siellä ensimmäisen kerran laajemmassa mittakaavassa oli ruvettu opettamaan rahvaan lapsille lukutaitoa ja katekismusta pyhäkoulujen avulla. Tämä opetusmuoto soveltui senaikaisissa olosuhteissa parhaiten haja-asutusalueiden alkeisopetukseen, koska lapsia ei voitu lähettää kenties kymmenien kilometrien päähän kirkonkylän mahdolliseen kiinteään kouluun. Palkattuja opettajiaakin oli vain harvassa. Lasten olisi periaatteessa pitänyt oppia lukutaidon alkeet kotona vanhemmilta – sitä piti parhaimpana vielä Snellmankin –, mutta alettiin ymmärtää, että aivan alkeissakin ulkopuolinen tuki oli tarpeen. Pyhä- eli sunnuntaikouluja oli Nurmijärvellä perustanut kappalainen Johan Fredrik Bergh vuodesta 1832 lähtien ja ne olivat v. 1846 edelleen toiminnassa, vaikka Bergh itse oli jo 1843 siirtynyt kirkkoherraksi Jaakkimaan Laatokan rannalle. Pyhäkouluissa käytettiin vuoro-opetusmenetelmää eli Bell-Lancasterin opetusjärjestelmää (Somerkivi 1952), jonka mukaan edistyneemmät oppilaat saivat opettaa hitaampia, samaan tapaan kuin Seitsemässä veljeksessä Eero opetti veljiään. Pappi opasti pyhäkoulujen opettajia ja kävi tarkastamassa säännöllisesti koulujen toimintaa. August otti järjestelmästä oppia.

Lyhyen Nurmijärven pestin jälkeen hän siirtyi viideksi kuukaudeksi Hauholle kirkkoherran apulaiseksi ja sinä kesä kautena hän ehti itse perustaa 20–30 pyhäkoulua pitäjään. Näitten pyhäkoulujen säilymisestä Cygnæuksen muutettua pois ei ole tietoa, mutta yritys oli tärkeä siksi, että hän saattoi kokemuksensa julkisuuteen kirjoittamalla niistä kaksiosaisen artikkelin Borgå Tidningiin marraskuussa 1846 nimellä ”*Förslag till Bys- och Sockne-Helgedags-skolor samt Sockne- och Bys-Bibliothek (Ur en finsk hjälpprests papper)*”⁶. Hän selostaa J. Fr. Berghin esimerkin mukaan toteutettua pyhäkoulutoimintaa. Opetuksessa käytettiin apuna lukutaitoisia kansanihmisiiä, joista pappi koulutti palkattomia kyläkoulumestareita.⁷ Kirjoitus päättyy ajatuksiin kirjastoista, joista August ilmeisesti puhuu omasta aloitteestaan, sillä Bergh ei tietävästi mitenkään harrastanut kirjastoasiaa, hengellisten kirjojen maksullista välittämistä kylläkin (Sinnemäki 1942, 47).

Cygnæus suosittelee kirjastojen perustamista, kun pyhäkoulut on saatu kuntoon, jolloin voidaan ruveta keräämään vapaaehtoisia kirja- ja rahaavustuksia kirjakokoelmaksi pitäjän rahvaalle. Kirjavarasto sijaitsisi kirkonkylässä ja sieltä annettaisiin kirjoja lauantai-iltapäivisin tai sunnuntaiaamuisin. Cygnæuksen kirjaston malli on erilainen kuin Pynnisen, mutta on hän silti voinut saada vaikutteita Pynniseltä. Hänen ehdottamansa kirjasto on jonkinlainen pitäjän keskuskirjasto, josta kylänvanhimmat tai kylänkoulumestarit kuljettavat kirjoja kyliin, missä niitä luetaan pyhäkoululapsille tai annetaan rahvaalle luettavaksi. Cygnæus ajatteli ennen kaikkea syrjäkylien asukkaita kirjaston käyttäjinä, aivan kuten pyhäkouluja syrjäkylien kansakoulun korvikkeina. Kirkonkylät eivät siihen aikaan yleensä olleet suuria asutuskeskuksia. Kirjaston merkitys olisi Cygnæuksen mukaan siinä, että ihmisillä olisi vaihtoehto huonommille ajanviettotavoille. Mihin huonot ajanviettotavat johtavat, oli erityisen selvää kirjoittajalle, joka ehdotusta tehdessään oli jo siirtynyt Viaporin vankilan saarnaajan apulaiseksi. Lopulliseksi tavoitteeksi Cygnæus esittää, että jokaiseen kylään saataisiin oma kirjasto, jolloin pitäjänkirjasto olisi tarpeeton. Kirjoituksensa lopuksi Cygnæus kehottaa kiinnostuneita pyytämään häneltä lisätietoja Morgonbladetin ja Helsingfors Tidningarin toimitusten välityksellä. Ajan yleisen tavan mukaan kirjoittaja ilmoitti kirjoituksensa alla vain nimensä lyhenteen ”C-s”.

Cygnæuksen mainitsemat helsinkiläiset lehdet julkaisivat referaatin ja hyväksyviä kommentteja kirjoituksesta⁸. Kumpikaan lehti ei suoraan mainitse artikkelin kirjastoehdotusta, vaikka Morgonbladet kyllä viittaa kirjojen hankkimiseen ja suomalaisen rahvaan halukkuuteen omaksua kirjasisivistystä. Lisäksi Morgonbladet liittyy samaan yhteyteen kuvauksen Tukholmassa perustetun ”työätekevän luokan” sivistyspiirin (Bildningscirkeln) toiminnasta, johon oleellisena osana kuului myös kirjasto.

Borgå Tidning oli itsessäänkin jo otollinen foorumi esittää kansansivistysajatuksia, sillä se oli melkein puolivirallinen hiippakunnan lehti, jota tilattiin suurelta osalta sen vuoksi, että siinä julkaistiin tiedot hiippakunnan tuomiokapitulin virallisista uutisista (avoimet virat, nimitykset jne). Suomi oli silloin jaettu kahteen hiippakuntaan ja koko Itä-Suomi kuului Porvoon hiippakuntaan. Lehti tavoitti varmasti valtaosan hiippakunnan papeista. Ja se tavoitti myös Snellmanin

Kuopiossa. Snellman selostaa ja kommentoi Saimassa Cygnæusta kirjoituksessaan *De nya byskolorna*.⁹ Se oli muuten kolmanneksi viimeinen Saima.

Kirjoituksessaan Snellman mainitsee erityisesti kiitosta ansaitsevina kansansivistyksen ilmiöinä kansankirjaset, pyhäkoulut ja muutamissa kaupungeissa (kuten Kuopiossa) perustetut tyttökoulut. Hän sanoo, että saman hengen hedelmiä on myös rahvaan lainakirjastojen syntyminen - "de första offentliga bibliotek för Finsk litteratur". Nämä kiitettävät ilmiöt olivat Snellmanin mukaan tietenkin vain vähäinen alku puolentoista miljoonan asukkaan maassa, mutta lupauksia antava alku kuitenkin. Alun vähäisyys antoi Snellmanin mukaan sitä suuremman merkityksen aloitteellisten kansalaisten antamalle esimerkille.

Sitten Snellman selostaa August Cygnæuksen kirjoituksen sisältöä:

En insändare i Borgå Tidning har nu nyligen meddelat en för de flesta hittills okänd erfarenhet angående folkskolornas inrättning, som i hög grad förtjenar att bemärkas.

Snellman ei mainitse kirjoittajan nimeä, mutta ilmaisee kuitenkin tietävänsä kenestä on kyse: "vi torde icke mycket misstaga oss, om vi berätta, att de skolor, Ins. sjelf föränledt, finnas i Hauho socken". Snellman toteaa kiitoksen ohessa myös, ettei pyhäkoulusta ole vakinaisen kansakoulun korvaajaksi, mitä Cygnæus ei toki ollut väittänytkään. Snellman ei mainitse Cygnæuksen ajatuksia kirjastoista, mutta kun hän tuli johtaneeksi kiinnostuneet lukijat etsimään käsiinsä BT:n kirjoituksen, niin siinä samalla tulivat myös kirjastoajatukset yleisön tietoon.

Nimeltä Snellman mainitsee pyhäkouluasian yhteydessä Cygnæuksen vuoden 1849 Litteraturbladetiassa kirjoituksessa "*Flickskolor*", jossa vielä selvemmin tulee esiin Snellmanin antama arvo sille, että tällaiset aloitteet on saatettu julkisuuteen:

Paitsi tyttökouluja, joita on melkein joka kaupungissa, puuttuu kaupungissa ja varsinkin maaseudulla olevilta sunnuntaikouluilta kaikkea keskinäistä tiedonantoa. Jokaiselle on selvää, että tyttökoulujen ja maalla olevien sunnuntaikoulujen yleisempi perustaminen on johtunut yksityisistä esikuvallisista yrityksistä ja siitä, että niistä on kerrottu sanomalehdissä. Niinpä olivat kirkkohera Berghin Nurmijärvelle perustamat sunnuntai-koulut vaikuttaneet hyödyllisesti jo kymmenen

vuotta, ennenkuin herra August Cygnæus sattumalta joutui paikkakunnalle, käsitti näiden koulujen tärkeyden, julkaisi niistä kertomuksen ja kehoitti esimerkkiä noudattamaan. Kehoitusta sai vastakaikua kaikilta tahoilta, ja nyt toimii semmoisia kouluja kenties useimmissa maamme seurakunnissa.¹⁰

Pyhäkoulut ja kirjastot huomattiin myös heti v:n 1847 alussa Cygnæuksen savokarjalaisten ylioppilastoverien toimittamassa sanomalehdessä Suomettaressa. Siinä julkaistussa katsausartikkelissa "*Suomen Suuriruhtinaanmaan tila v. 1846*" mainitaan otsikon "Tiedollinen tila" alla hänenkin välittämiään tietoja:

Merkittävä on se tämän vuoden alla ilmestynyt into Pappissäädyn nuoremmissa jäsenissä rahvaan tarkemmasta opetuksesta ja kirjanlukuun harjottamisesta. Pyhä (tai Sunnuntai-) koulut Hauhon Padasjoen ja Iisalmen pitäjissä, kuin myös Laina-kirjastot Hein'joen ja Maaningan kappelissa ja Kuopion pitäjässä, ovat au'asseet, raivanneet ja polkeneet tien, jota tästä lähtien on käyminen. Toivottava vaan oisi, että Papinalut ottasivat Korkiopistossa ollessansa jonkun edes jos ei täydellisen tiedon Vuoro-opetuksesta (Vexel-undervisning).¹¹

August Cygnæus ei nähtävästi edes yrittänyt perustaa kirjastoa Hauholle. Hänen aikansa meni varmaankin tarkkaan pyhäkoulujen perustamiseen ja muihin papin töihin. Hänen opiskelijapolvestaan ensimmäisenä perusti pitäjänkirjaston Viipurilaisen osakunnan Johannes Hertz kesällä v. 1846 ollessaan apupappina Hein'joella. Hänet oli muuten vihitty papiksi samana päivänä kuin Cygnæus (25.10.45). Mitä ilmeisimmin hän oli saanut kirjastoherätyksensä samasta lähteestä kuin August, ehkäpä Pynniselä. August Cygnæuksen ansio sekä sunnuntai-koulujen että kirjastojen edistämisessä on ennen kaikkea asioiden julkistamisessa ja muiden innostamisessa tarttumaan toimeen. Tästä äänitorven tehtävästä kertoo mm. se, että muutamaa vuotta myöhemmin yksi hänen nuorista pappistovereistaan, Clas Gustaf Beyrath kirjeessään kehotti häntä:

Skrif Du, som kan, en uppsatts i våra Svenska Tidningar (ty de Finska läses, skam att säga, ännu mindre gerna och allmänt), deri Du till upplysning för sådana Församlingens lärare, som ännu äro blinda på ögonen och swaga i Trona, solklart bewisar 1° att Söndagsskolor icke skada, så sannt Kristendomen icke gör det, utan gagna, och att den Prest, som påstår det förra lider af andelig

starr samt 2^a att sagde skolor kunna inrättas i alla Församlingar i vårt Land, Lappmarken undantagen, om icke i alla, så åtminstone i de flesta byar [...].¹²

Varkaiden papiksi

Käytännön toiminnallaan ja kirjoituksellaan August Cygnæus saavutti arvonantoa savokarjalaisten keskuudessa. Hänen osakuntatoverinsa ja Morgonbladetin päätoimittaja Fredrik Berndtson piti Pariisiin matkustanutta entistä savokarjalaisten kuraattoria Herman Kellgreniä kirjeitse ajan tasalla. Pari päivää Augustin artikkelin (toisen osan) ilmestymisen jälkeen Berndtson kirjoitti:

Om söndagarna hafva nationisterna en slags theologisk klubb, der Cygnæus har mycket att påstå. – Finska klubb hafva de, vill jag minnas, om lördagarne – Cygnæus skall du tro har blifvit en viktig filantrop ex professo, och detta nu mera icke i ord endast, utan äfven i handling. I Hauho har han inrättat 30 folkskolor, och i Borgå Tidning skrifver han om sättet att organisera dylika. Nu har han kommit till Sveaborg och blifvit tjufprest, och der lärar och förmanar och predikar han, så att riddarena af de långa fingrarna ej veta rätt hvar de äro hemma. Han har dessutom öfvertalat kamrater, som vissa timmar komma dit och hjelpa honom i undervisningen.¹³

Ilmeisesti Augustin kykeneminen käytännön toimiin pelkän puheen lisäksi oli Berndtsonille positiivinen yllätys. Tieto Cygnæuksen toiminnasta Hauholla oli levinnyt osakuntalaisten keskuuteen jo ennen Borgå Tidningin kirjoitusta, sillä lokakuussa 1846 osakuntakokouksessa pitämässään puheessa C.E. Aspelund vetosi Augustin ja toisen kouluasiaa propagoineen osakuntalaisen Robert von Fieandtin esimerkkiin:

De utgöra en ära för oss och vi ära oss sjelfva i dem. Vi må taga dem till nära exempel, att när vi sjelfve komma ut i landena, vi må låta höra utaf oss och icke försvinna som skuggor i obekanta öden.¹⁴)

Cygnæus oli innostunut myös vankilapapin työstä ja, kuten Berndtson kertoi, pyrki kaikin keinoin valistamaan ja opettamaan vankeja saatukseen heidät taas kaidalle tielle. Cygnæuksen ehdotuksesta Suomalaisen Kirjallisuuden Seura

lahjoitti v. 1847 kaksi kappaletta jokaisesta kirjasta, joka sillä oli myynnissä, jaettavaksi vangeille Viaporissa¹⁵. Näitä ja muita, ilmeisesti myös lahjoituksina saatuja, teoksia sisältyy kahteen Viaporin linnanvankilan seurakunnan arkistossa säilyneeseen luetteloon vangeille marraskuussa 1847 jaetuista kirjoista, joita luetteloiden mukaan oli yhteensä 541 nidettä (384 suomenkielistä ja 167 ruotsinkielistä, useita niteitä samaa teosta).¹⁶

Cygnæuksen ansiota lienee sekin, että Helsingin Piipliaseura toimitti 50 suomenkielistä ja 15 ruotsinkielistä Uutta Testamenttia sekä 40 kpl kirjasta *"Työn kunnia"* suomeksi ja 10 ruotsiksi jaettavaksi rangaistuksensa kärsineille vangeille¹⁷.

Augustin optimismi sivistyksen ja lukutaidon suotuisasta vaikutuksesta rikollisten parantamisessa käy selvästi ilmi hänen v. 1849 Helsingfors Tidningarissa julkaisemastaan kirjoituksesta *"Om minskningen af brottslingar i landet (Ur en fångprests papper.)"* Tässäkin kirjoituksessa ovat sunnuntaihoukolut pääosassa ja kirjastot vahvassa sivuroolissa. Cygnæus alkaa kirjoituksensa:

Ifall hvart och ett barn i vårt land skulle lära sig läsa innantill och den religiösa undervisningen skulle så inrättas att bysälste inom hvarje by skulle hafva uppgift och vård om att barnen, isynnerhet de lediga söndags eftermiddagarna, icke skulle vara sig sjelfva och lättsinnigt kringvandrande sällskap lemnade; så torde snart nog fångpresten, som i sin församling såsom i en kloak får emottaga hela landets med fängelse straffade befolkning, komma i tillfälle att med lätthet ställa bok i hand på de då läskunniga brottslingar.

Kirjoituksessa ehdotetaan, että papiksi opiskelvat jo opiskeluaikanaan tutustuisivat vankeinhoitoon sekä tilastollista tarkastelua, miltä seuduilta rikollisia eniten tulee ym. Kirjastot ja pyhäkoulu mainitaan lyhyesti, mutta painokkaasti:

Påståendet att söndagsskolor, inom vissa församlingar, ej behöfvas, skulle vi med slående facta kunna vederlägga, ehuru det ej skulle lyckas oss att bevisa, att en lämplig boksamling, t.ex. inom hvarje kyrkoby i landet, till utdelning af böcker till alla läslystne intressenter äfven inom de andra byarne, vore af nöden påkallad, ehuru en sådan boksamling, här och der redan skall hafva den verkan, att brännvinspesten aftagit och sedlighet och allt godt inom en kort tidrymd gjort anmärkningsvärda framsteg.

Katkelma on myös esimerkki Cygnæuksen taipumuksesta monisanaiseen ja -mutkaiseen tyyliin. Lopuksi kirjoittaja vielä arvostelee vapautuneiden vankien huonoa kohtelua.¹⁸ Kirjoituksellaan Cygnæus ilmeisesti tuli astuneeksi vanhempien kollegojensa varpaille, sillä samassa lehdesä julkaistiin pian nimetön vastakirjoitus¹⁹. Repliikissä epäiltiin lukutaidon ja sen opettamisen hyötyä rikollisuuden vähentämisessä; pyhäkoulut sinänsä todettiin hyödyllisiksi, mutta pidettiin suotavampana, että ehdotus olisi tullut kypsemältä ja kokeneemalta säädyn jäseneltä. Puheenvuorossa epäiltiin pyhäkoulujen mahdollisuuksia harvaanasutuilla seuduilla. Tämä oli yleinen vastaväite sunnuntai- ja muitakin kouluja vastaan. Repliikin sävy oli setämäisen besserwisserin, mutta ei vihamielinen. Keskustelun sävy muuttui kuitenkin ikäväksi, kun Fredrik Cygnæus kutsumattomana²⁰ otti asiakseen vastata arvosteluun nimettömänä pitkällä, saivartelevalla ja kiukkuisella puheenvuorolla; ensimmäinen repliikki vastasi samalla mitalla ja samassa äänen-sävyssä eikä säästellyt Augustiakaan.

August Cygnæuksen ajatukset ja pyrkimykset saattoivat hänen vankilapappiaikanaan rientää pidemmälle kuin oli realistista. Työ oli mielenterveydelle raskasta ja ilmeisesti vaikutti epäedullisesti nuoren papin sielulliseen tasapainoon, ainakin päätellen parista Snellmanin kirjeestä Fredrik Cygnæukselle syksyllä 1848, joissa pohditaan Augustin ongelmia. Snellmanista näytti siltä kuin Augustin tavoitteena olisi ollut "maan uudistaminen sen rikollisten avulla", mikä oli Snellmanin mielestä

kunnianhimon kiusaus irtisanoutua näennäisesti mitättömästä; joten tämä hyvin voi epäonnistua. On kyllin vaivaa, jos pelastaa kymmenestä syntisestä yhden, mutta mikään ihmisvoima ei ole riittänyt tekemään noista kymmenestä ihmisyyden apostoleita. Maisterinvihkiäisillä se todistetaan. Viaporilaiset eivät liene sopivampaa ainesta kuin kandidaatit. (Snellman 1931, 147–149.)

August sai veljensä kautta kuulla näistä Snellmanin epäilyistä, mutta ei silti luopunut pyrkimyksistään. Fredrik Cygnæus pyrki myös käyttämään suhteitaan vetoamalla Porvoon piispaan C.G. Otteliniin saadakseen Augustille vähemmän rasittavaa työtä (Näsman 1980, 163).

Augustin henkilökohtainen elämä oli toisaalta vuosisadan puolivälin vaiheissa myötätulessa, sillä vuoden 1850 tammikuussa hän solmi avioliiton ja seuraavan vuoden marraskuussa suoritti

pastorin tutkinnon ja jouluaattona 1851 vielä sai poikalapsen. Jostain syystä perhe-elämä näyttää kuitenkin keväällä 1852 romahtaneen. August erosi vaimostaan, ei ole selvää virallisestiko, mutta joka tapauksessa aviopuolisot siitä pitäen elivät erillään. Syy välirikoon ei säilyneistä lähteistä selviä, ei edes Augustin Fredrik-veljelleen kiihtyneessä mielentilassa kirjoittamasta kirjeestä, jossa hän esittää oman näkemyksensä tapahtumista²¹. Ilmeisesti veljestenkin välit rikkoutuivat ainakin joksikin aikaa. Joka tapauksessa perheeliselle ei olisikaan sopinut se vaelteleva elämäntapa, jonka Cygnæus seuraavina vuosina osaksi olosuhteiden pakosta ja osaksi omasta tahdostaan omaksui.

Petäjaveden Pestalozzi

August Cygnæus kierteli loppuelämänsä ajan silloisen Porvoon hiippakunnan alueella, eniten Savossa, eripituisissa sijaisuuksissa. Missä vain yhtään oli mahdollisuutta, hän edisti sekä pyhäkoulu- että kirjastoasiaa. Lähteiden saatavuus muovaa tietenkin hänen toiminnastaan muodostuvaa kuvaa. 1850-luvun alkupuoliskolta ei ole tietoja hänen mahdollisista kirjastoaloitteistaan, mutta tuo ajanjakso oli yleensäkin hiljaista aikaa kirjastorintamalla. Ehkä palveluspaikat eivät olleet otollisia kirjastoasialle (hän toimi mm. sotilaspapin sijaisuuksissa [Vappula 1982, 316–319]). Ollessaan vuoden päivät Tuusulan sijaiskirkkoherrana hän sielläkin pyrki virittämään pyhäkoulutoimintaa²².

Hedelmällisintä näyttää hänen työnsä olleen Petäjavedellä, missä hän toimi kappalaisen sijaisena marraskuusta 1855 kevääseen 1858. Kappalaisena hän oli suhteellisen itsenäinen ja saattoi panna toimeen hankkeita, joihin itse oli aikaisemmin innostanut muita. Edellämainitussa Snellmanin ja Fredrik Cygnæuksen välisessä kirjeenvaihdossa Snellman viittaa Augustin omiin sanoihin, "että hän katsoi olevansa paremmin kutsuttu herätteitä antamaan kuin tekoja suorittamaan". Petäjavedellä hänellä oli nyt mahdollisuus ryhtyä tosi tekoihin ja ripeästi. Jo vuoden 1856 toisessa Suomettaressa olevan uutisen mukaan "2:na Atventtisunnuntaina [joulukuussa 1855] aloitti uusi kappalaisemme sijainen, Maisteri A. Cygnæus hellällä toimella sunnuntaikoulun lapsillemme, joiden opetus on huonolla jäljellä".

Cygnæuksen Petäjäveden toiminnasta on säilynyt paljonkin tietoa. Osa perustuu muistitietoon, jota keräsi tämän vuosisadan alussa Petäjäveden kirkkoherra J.N. Joutsela (Joutsela 1928, Joutsela 1930). Silloin oli vielä elossa Cygnæuksen perustamien pyhäkoulujen ja hänen rippikoulujensa kasvatteja. Ilmeisesti August Cygnæus oli Petäjävedellä parhaimmillaan, sillä Joutsela antaa hänen toiminnastaan sangen ihanteellisen kuvan, Petäjäveden Pestalozziksi Joutsela häntä nimitetäänkin:

"Kaiket välitunnit hän leikki heidän kanssaan ulkona järjestäen kilpailuja pojille, kisaillen itsekin piilosilla oloa, vaikka olikin jo elähtänyt j.n.e." Kaikki oli mitä lapsen kaltaisinta. Mutta "koulussa tunnilla oli hän täsmällinen".

Vähistä varoistaan toimitti hän opettajille pieniä kirjasia ja jopa kokonaisen pyhän Raamatun [eräälle ansiokkaalle pyhäkoulunopettajatyölle, jonka hän vielä opetti kirjoittamaankin]. Lapsille lahjoitteli hän lasikoristeita, piparkakkuja ja sokuripaloja ym., mitä ikinä itsestään irti sai. [...] Syliinsä hän heitä kokoili ja lapsukaiset joka puolelta häntä piirittivät nähden hänessä rakkaan suosijansa. Näitä vanhukset ovat minulle kertoneet ja nuo herttaiset muistot ovat nostattaneet kyneleet heidän silmiinsä. (Joutsela 1930, 176–177.)

August Cygnæuksen opetustyyli ei ilmeisesti ollut niin autoritäärinen kuin muuten oli tavallista tuohon aikaan.

Joutselan keräämien muistelujen lisäksi on käytettävissä toinenkin lähdesarja, joka kertoo vielä välittömämmin Cygnæuksen toiminnasta ja tavoitteista Petäjävedellä, nimittäin Petäjäveden kirkon kuulutuskirjat hänen ajaltaan. Merkinnät on tehty vapaamuotoisesti ja varsinkin Cygnæuksen aikana ne lähenevät tyylillisesti päiväkirjamuistiinpanoja, usein ne ovat käsialaltaan hyvin vaikeaselkoisia. Niissä on suomea ja ruotsia sekaissin, minkä perusteella voi olettaa, että August kyllä osasi suomea koko hyvin suullisesti, mutta hän ajatteli ruotsiksi ja siten kirjoitti välittömimmät päähänpätkähdykset ruotsiksi ja sitten taas vähän ponnistaen pätkän suomeksi. Kuulutusmuistiinpanot osoittavat, että hän itsepintaisesti joka sunnuntai teroitti seurakuntalaisille lukutaidon ja koulutuksen tärkeyttä, niin että kun kuulutusmietteitä lukee ei ihmettele sen Suomettaren skribentin tokaisua, joka Cygnæuksen jo siirryttyä pois paikkakunnalta, kirjoitti hänestä, että "Hyvä oli paimen entinenki, mut oli suuri juttuherra"²³. Hän tiedotti kirjoista, joita hänellä oli

myytävänä sisäänostohinnoilla, lehdistä joita voi tilata, Jyväskylän alkeiskoulusta johon rahvaskin voisi lapsiaan lähettää, koska sen opetuskieleksi oli tuleva suomi. Usein hän myös tarjosi rihvelitauluja, mallitekstejä ja muita kirjoitusneuvoja niille, jotka halusivat opetella kirjoittamaan.

Sunnuntai-, laiskan- ja rippikoulujen ohella Cygnæus piti myös arkipäivisin koulua, johon hän innosti vanhempia tuomaan lapsia. Tässä esimerkki hänen tyylistään:

I morgon kl. 9 begynnes såsom tillkännagifvit är hvardagsskolan för barn, hvarföre föräldrar, som önska sina barn under min vård ville i morgon hemta eller tommittaman heidän lapsiansa tähän koulun, joka tule kestäman syyskuhun loppun asti, joka päivä kuin ei muilta toimituksista tai asioista olen estetty. Elkei kukan makson pelvosta laiminlyökön lapsiansa toimittaman tähän koulun, kuin mine ilman maksoa mielellen johdattan ahkeroita lapsia – ja jos taloliset jotka siite vaivat maksa – minulle kuukauden koulun neuvomisesta maksavat [...] jos tahtovat hopea Rublan [...].²⁴

Nödvändighet af Lainakirjasto

Samana sunnuntaina, 29.6.1856, hän alkaa myös valmistella kansaa sivistysprojektinsa seuraavaan vaiheeseen, nimittäin kirjaston perustamiseen:

Nödvändighet af Lainakirjasto. Erkännande att en kaunis alku finnes hos flera i kapellet. Hvar och en blir obetaget att skänka till det gemensamma bokförrådet hvilken eller hvilka böcker, som han anser intressantast och lärorikast. Det vill äfven jag gerna göra och uppmanar alla bokvänner att tänka på saken, hvartill jag framdeles vill återkomma. – Berghens bokutdelningstheori. Dess frukter äfven bland fattiga bokköpare. Projectet om Sockenbibliothek samtidigt med Söndagsskolornas gryende.

Tässä kuulutusmuistiinpanossa esiintyy muutamia 1800-luvun kansanopetuksen tärkeitä kysymyksiä. Lainakirjasto oli tärkeä sen vuoksi, että pyhäkoulun pohjimmitaan mekaaninen lukutaidon opetus ei ollut riittävä taatakseen oppilaalle pysyvän, aktiivisen lukutaidon. Vuoroopetukseen perustuvaa kouluopetusta arvosteli esim. Uno Cygnæus (Augustin serkku) ankarasti siitä, ettei se opettanut Suomen kansalle muuta kuin

pelkkää järjetöntä ja mekaanista sisä- ja ulkolukutaitoa (Somerkivi 1952, 161). Pyhäkoulu ja myöhemmin kansakoulu tarvitsivat tuekseen omakohtaiseen lukemiseen johdattavaa kirjastoa. Erityisesti Snellmanilta vaikutteensa saaneet fenomaaniset koulumiehet yhdistivät mielellään koulun ja kirjaston.

Toinen ongelma oli varojen kerääminen: pitkö kerätä vain rikkailta vai myös vähävaraisilta? August Cygnæus näyttää aina suosineen sitä, että kaikki varallisuustasosta riippumatta osallistuivat kirjaston hankkimiseen, esim. siten, että rippilapset maksoivat pienen rovon kirjaston rahastoon. Luonnollisesti tällöin kirjaston kertyminen oli hidasta. Että kirjojen tulisi olla mielenkiintoisia ja opettavaisia, osoittaa Cygnæuksen halunneen kirjastoon monipuolisen kokoelman, ei pelkästään hengellisiä kirjoja. Tämä avarakatseisuus oli hänen toiminnassaan pysyvä piirre. Katkelmassa mainittu Bergh on ilmeisesti Julius Immanuel Bergh, joka tuolloin oli Kuopion lyseon lehtori, herännäisyyden taustahahmoja, sekä Paavo Ruotsalaisen että Snellmanin ystävä. Hän välitti innokkaasti hengellistä kirjallisuutta ja oli Augustin tuttu jo yliopistoajoilta, jolloin hän heprean dosenttina levitti pietismiä (herännäisyyttä) niin voimakkaasti teologian opiskelijoiden keskuuteen, että viranomaisetkin hermostuivat (Klinge 1989, 151). August ei sentään hänen vaikutuksestaan tullut pietistiksi ainakaan julkisesti, evankeliksi hän kyllä tunnustautui myöhemmin 1870-luvulla (Koskenniemi 1967, 159).

Kuulutuksissaan Cygnæus kehotti myös vanhempia ja lähimpiä naapureita tulemaan seuraamaan sunnuntaikoulujen tarkastustilaisuuksia, se olisi papille osoitus kiinnostuksesta koulua kohtaan. Kun nämä tarkastukset tehtiin arkipäivisin, niin hän erityisesti toivoi, että "alla barn, som flitigt gått Karjassa, få komma till skolan de nämnda dagarna" (1.9.1856). Ja yhä uudestaan ja uudestaan, väsymättömästi hän jaksoi mainostaa lukemisen hyödyllisyydestä lapsille ja nuorille ja Kirja-Lainaston välttämättömyyttä. Hän sanoi, että lainakirjaston alku on jo siinä, että hän itse on yrittänyt "pienillä varoillaan" jakaa kirjoja kirkonkylän koulussa ja myös lahjoittamalla kirjoja jokaiseen pyhäkouluun muistoksi ensi käynnistään niissä. Tässä tulevat esiin hänen alkuperäiset ajatuksensa kyläkirjastoista, jotka kasvaisivat pyhäkoulujen ympärille, tähän hän on saattanut saada uutta innostusta Kuopion synodaalikoukuksesta heinä-elokuun vaihteessa 1856, josta

tulee puhe tuonnempana. Myös sanomalehtien lukeminen kuului suositeltaviin asioihin.

Vihdoin marraskuun lopussa 1856 hän saattaa kuuluttaa:

[...] Erinomaisella ilolla ilmotaan mina tän kunniottevan Seurakunnan Jäsenille että, meidän seurakunnassa on Laina-Kirjasto perustettu – yhden sen kunniottevilta jäseniltä perustuksella – Lavi-aman tiedon saapi joka halukas kysyä minulta. – Här uppläses med inledning Sanan Lennatin N° 45 Lukutaito ja opetuslaitokset [viipurilaisen lehden numero, jossa kerrotaan mm. Hiitolan ja Parikkalan kirjasto-oloista].(30.11.1856)

Ilmeisesti kirjasto ei kuitenkaan varsinaisesti ollut vielä perustettu, vaan vain rahankeräys sitä varten aloitettiin: rippikoululapsilta toivottiin 10 kopeekan avustusta lainakirjastolle ja muidenkin osallistuminen oli toivottavaa, sillä ehdolla, että he

eivät epäilevät minun hallitusta siis kuin he ovat huomannet minuss vääryyden heitä vastaan ja voiton pyyntöä – silloin mine olen kuin valmis jättäm[ään] koko asian muiden [käsien hyvään] halduun.²⁵

Tässä ei ole mahdollista käydä pidempään läpi Cygnæuksen kuulutusmonologeja, mutta lopuksi kannattaa ottaa esiin merkintä syyskuulta 1857: siinä hän ensin ilmoittaa, että hänellä on myytävänä Suomen kartta ja (Yrjö Koskisen) Nuijasota (à 50 kop.), sitten seuraa kirjastomainos:

bibliothek med 50 kopek rösträttighet och 10 kopek delaktighet. Böckerna och bidrag emottagas alla Söndagar i jourstian efter slutad Gudstjenst – [...] När 5 Rub. influtit kallas röstegarena till rådplägning och beslut i jourstian. (13.9.1857)

Kirjastoon sai siis 50 kopeekalla äänioikeuden ja 10 kopeekalla käyttöosakkuuden. Kirjoja ja avustuksia otettiin vastaan kaikkina sunnuntai-päivinä päivätuvassa jumalanpalveluksen jälkeen. Kun 5 ruplaa on saatu kokoon kutsutaan äänioikeutetut neuvonpitoon ja päätöksiin päivätupaan.

J.N.Joutselan keräämien muistitietojen mukaan Petäjaveden kirjasto perustettiin 1860 (Joutsela 1928, 79), ilmeisesti silloin oli kertynyt tarpeeksi varoja kokoon. Kaarle Werkon teoksen mukaan Petäjävesi sai kirjaston vasta 1876 silloisen kirkkoherra Pereniuksen toimesta (Werkko 1879, 191). Cygnæuksen hanke Petäjävedellä on siis tähän asti jäänyt historian pimentoon. Muissakin palvelupaikoissaan ja lyhyttenkin vierailujen yhteydessä hän lienee toteuttanut samaa kirjaston-

perustamisstrategiaa. 1860-vuoden vaiheilla Cygnæus ilmeisesti haki Puumalan kirkkoherran virkaa. Hän ei tätä virkaa saanut, mutta oleskeli pitäjässä jonkin aikaa, mutta mikään kirjoihin jäänyt sijaisuus se ei ollut. Muistitiedon mukaan hän alkoi silloin lukukinkereillä kerätä varoja kirjastoa varten. Sen perusti sitten v. 1871 kappalainen Clas Gustaf Beyrath (Augustin ystävä)²⁶. Ollessaan vajaan vuoden Savonrannalla kappalaisen sijaisena vuosina 1871–72 Cygnæus seurakunnan historiikin mukaan luovutti lainakirjaston kirkkoraadin haltuun ja järjesti kanttorin sen hoitajaksi. (Ahvenainen 1962, 27.) Mahdollisesti myöhempi tutkimus tuo esiin lisää hänen kirjastohankkeitaan.

Apostoli vai ei?

On mahdollista, että August Cygnæuksen tärkein panos kirjastoasiassa sen paremmin kuin kouluasiassakaan ei ole hänen omissa henkilökohtaisissa saavutuksissaan vaan julkistamisessa ja levittämisessä. Myöhemmän tutkimuksen tehtäväksi jää selvittää, oliko hän todellinen kirjastoasian apostoli vai vain yksityisyrittäjä. Kirjastoasia ei yleensä 1800-luvulla ollut sellainen, jota paljon kirjeissä olisi käsitelty ja taustavaikuttaja ei helposti saanut nimeään mahdolliseen lehtiutuutiseen. Monet niistä, jotka hän kirjeissä mainitsee ystävikseen, ovat olleet perustamassa kirjastoja, mutta on vaikea erottaa jonkun Cygnæuksen vaikutusta yleisestä trendistä. Laajin kirjevalikoima, mikä tietävästi häneltä on säilynyt, on hänen kirjeenvaihtonsa pappisystävä Immanuel Robert Walleniuksen kanssa (sisältyy Wallenius-suvun kirjekokoelmaan Valtionarkistossa). Tästä kirjeenvaihdosta voi seurata hänen vaelluksiaan muutaman vuoden Petäjäveden-kauden jälkeen.

V. 1858 August nimitettiin Mikkelin tarkk'ampujapataljoonan saarnaajaksi, mikä oli hänen ainoa pysyvä virkansa elämänsä aikana. Mikkelin pataljoona oli ruotupataljoona, joka kokoontui harjoituksiin vain kesäisin muutamaksi viikoksi. Palkkaa maksettiin papille vain harjoitusajalta, joten muina aikoina oli kierrettävä sijaisuuksissa ja aivan lyhyissäkin projektiluontoisissa tehtävissä, kuten pitämässä rovastikuntakokousten pöytäkirjoja, avustamassa papinvaaleissa jne. Edellytyksiä kirjastoasian levittämiseen kyllä oli. Vuoden 1858 kesästä vuoden 1862 kesään AC tuli palvelleeksi tai käyneeksi työasioissa noin 25

seurakunnassa. Hän huokaiseekin ystävälleen Walleniukselle, että Suomenniemen kappeli, missä hän v. 1859 avusti kappalaisenvaalissa, oli 51. kirkko, jossa hän oli suorittanut alttaripalvelusta ja ne pappilat, joissa hän oli vain käynyt, olivat vielä lukuisimmat: "Tror Du, min Broder", hän sanoo, "att jag inskördat någon presterlig erfarenhet uppå de 150 årdinarie prestgårdar, som jag besökt, de extraordinarie prester och skollärare här oräknade."²⁷

Kirjeissä Walleniukselle ei mainita kirjastoja, mutta kansanopetusasiat tulevat usein esiin. Osa Augustin vaelluksista oli vapaaehtoisia, hän kävi tapaamassa ystäviä ja sukulaisia, sekä osallistui muidenkin kuin oman alueensa pappien kokouksiin. Niinpä hän kertoo kirjeessään prof. Lars Stenbäckille käyneensä vuonna 1856, siis Petäjäveden aikanaan, Keuruun rovastikuntakokouksessa (huhtikuussa) ja samana vuonna synodaalokokouksessa Kuopiossa (heinä-elokuun vaihteessa) ja vielä v:n 1857 tammikuussa Padasjoella oman rovastikuntansa kokouksessa kuuntelemissa keskustelua "tärkeästä kansakouluasiasta"²⁸. Sekä Keuruu että Kuopio olivat oman hiippakunnan ulkopuolella. Ne olivat kirjastoasian kannalta tärkeitä kokouksia.

Keuruun rovastikuntakokous oli yksi pysähdyspaikka arkkipiispa Edvard Bergeheimin piispantarkastusmatkalla, jonka aikana olivat erityisesti esillä koulu- ja kirjastoasiat. Jo matkaa pohjustavassa kiertokirjeessä arkkipiispa ilmoitti yhdeksi keskustelunaiheeksi lainakirjastojen perustamisen sellaisiin seurakuntiin, joissa niitä ei vielä ollut²⁹. Kuopion hiippakunnan ensimmäinen synodaalokokous oli myös kiinnostava August Cygnæuksen kannalta. Siellä nimittäin Zachris Joachim Cleve, silloin Kuopion lyseon lehtori, esitti, että pyhäkouluilla tulisi olla opetusmateriaalia ja "framför allt, sitt egna efter behof och ändamål afpassade *bibliothek*". Muun muassa sopivan kirjallisuuden saamiseksi pyhäkoulujen kirjastoille hän ehdotti pyhäkouluyhdistyksen perustamista toimintaa tukemaan, mutta ei saanut kannatusta.³⁰ Omassa rovastikuntakokouksessa Padasjoella tammikuussa 1857 keskusteltiin myös kouluasiasta. Pöytäkirjan mukaan keskustelussa tultiin siihen tulokseen, että väestön köyhyys, harva asutus ja luonnonolosuhteet ovat olleet esteenä kansanopetuksen edistymiselle.³¹ Kokouksessa on kuitenkin ilmeisesti esitetty muitakin näkemyksiä, on saattanut olla kiivaskin väittely, sillä eräässä myöhemmässä kirjeessään

I.R. Walleniukselle August kiittää tätä siitä, että "Du bröt tystnaden till erkännande af att ej fattigdomen utan presternas värdlöshet har orsaken till folkets okunnighet"³².

Kirjastoasia oli jälleen esillä rovastikuntakokouksessa Mikkelissä syyskuussa 1858. Siellä suositeltiin pitäjänlainakirjastojen perustamista, kirjoitustaidon edistämistä ja sanomalehtien lukemisen rohkaisua, kaikki Cygnæuksen sydämenasioita. Hän oli keväällä 1858 tullut Mikkelin ruotupataljoonan saarnaajaksi ja osallistui uuden rovastikuntansa kokoukseen.³³

Tässä vaiheessa yleinen trendi oli kääntynyt kirjastojen ja kansanopetuksen hyväksi, joten yksittäisten henkilöiden panosta on enää vaikeaa erottaa edistyksen melskeestä. Keisarin nimissä v. 1858 oli annettu kirjelmä alkeisopetuksesta, jossa puhuttiin myös pyhäkoulujen puolesta; tämän keisarillisen kirjelmän yhteydessä ainakin Porvoon tuomiokapituli antoi kiertokirjeessä tarkempia ohjeita pyhäkouluasiassa³⁴. Seuraavana vuonna Kuopion tuomiokapituli kehotti kiertokirjeessään papistoa perustamaan kirjastoja joka seurakuntaan ja velvoitti vielä raportoimaan niistä³⁵. Kuopion tuomiokapitulin konsistoriin kuuluivat esim. Julius Immanuel Bergh ja Zachris Joachim Cleve. Ehkä kirkollinen kiinnostus kirjastoihin oli lisääntynyt keisarin kirjelmän maininnasta, että pappien tulee kontrolloida kotilukemista.

Mikä sitten oli August Cygnæuksen osuus tässä kehityksessä: vaikuttajan vai vastaanottajan? On eri asia itse perustaa kirjastoja kuin saada muut tekemään samoin. Olen toistaiseksi löytänyt vain yhden kirjeen, jossa August aktiivisesti levittää kirjastoaatetta ystäväpiirissään. 30.6. 1857 hän kirjoitti ystävälleen, piirilääkäri W.S. Schildtille (Kilpiselle) ehdottaen mm. kirjallisuusseurojen perustamista Helsingin ulkopuolelle, Hämeenlinnaan, Jyväskylään, Pohjanmaalle, Mikkeliiin. Sitten hän kirjoittaa:

Det är öfver 10 år sedan jag i offentlighetens föreslog inrättande af Söndagsskolor och Sockne- och Bybibliothek. – De första hafva besynt komma fram, men de sednare hafva ej ännu velat komma sig före. Dela min öfvertygelse jag ber, att ifall Du, som har Suomi språket så kärt, ville ifrå för bibliotheks iständsättande i hela Ditt Furstendöme, så skall der snart en ljufligare fläkt kringånga Dig, än härintills, då endast den flärdlösa skogs-luften mött Dig i dessa trefna nejder.³⁶

Suoralta kädeltä ei voi sanoa, minkä vaikutuksen ehdotus teki Schildt-Kilpiseen, oliko se edes hänelle uutuuus. Totuus on kuitenkin se, että, kun Jyväskylän Säästöpankille haettiin sääntöjä v. 1858, anomuksessa mainittiin kaksikin rahastoa, jotka vastasivat Cygnæuksen kirjeessä olleita ajatuksia: Jyväskylän kaupungin lainakirjaston rahasto ja "kirjallisarhasto" Jyväskylään kerran ehkä saatavaa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraa varten³⁷. (Kuusi 1962, 146, 157.)

Palasina

Oli August Cygnæus kirjastojen apostoli tai ei, niin joka tapauksessa hänen väsymättömyyttään voi vain ihailia. Julkisuuden näkökulmasta hänen loistohetkensä oli jo v. 1846, muu oli sitten näkyvätöntä puurtamista. Mutta ei hänenkään kestävyytensä ollut rajaton. 1870-luvulla hän kyllästyi olemaan tuomiokapitulin "skjutskamp", kyytiköni³⁸, varsinkin kun hänen yrityksensä saada lopulta vakinainen pastoraatti epäonnistui. Epäonnistuminen oli sitäkin masentavampaa, kun kyseessä oli hänen syntymäpitäjänsä Hollola. Hän jäi pataljoonan saarnaajaksi, pataljoonan, joka oli jo 1866 hajoitettu; hän oli saarnaaja ilman seurakuntaa. Hänen henkiset voimansa alkoivat ehtyä, hän itse puhuu hermomasennuksesta (nerfnedtämning), jotkut lähteet suorasukaisesti mielenhäviökäisyydestä. (Gulin 1984, 153–154, Rosenqvist 1928, 300–302.) Hän kuoli veljensä kenraalimajuri Gustaf Cygnæuksen luona Saksanniemen kartanossa Porvoon lähellä v. 1886.

Tässä artikkelissa ei ole ollut mahdollista tyhjentävästi arvioida August Cygnæuksen merkitystä Suomen kansankirjastojen alkuvaiheissa. Lähemmäs totuutta päästään sitten, kun koko kirjastojen alkukehityksen palapeli hahmottuu. Cygnæuksella on oma merkityksensä osasena palapelissä, mutta vasta naapuripalat ja kaikkien palojen kokonaisuus lopullisesti määrittävät hänen merkityksensä. Peliin on kuitenkin ennen kokonaisuuden hahmottumista löydettävä paljon uusia osasia.

Hyväksytty julkaistavaksi 25.5.1991.

Viitteet

1. Ainakin: Morgonbladet n:o 85/6.11.1845, jossa kyllä viitataan hänen nimimerkkiinsä Kanavassa, kuitenkin ei Morgonbladetkaan hänen kirjoituksiaan referoi.
2. Pynnisen kirjoitukset julk. uudelleen: Pynnisen perintö. (1946), samassa teoksessa Karl-Erik Henriksson selvittää Pynnisen elämänvaiheita, kirjoitusten taustaa ja vaikutuksia.
3. Kirjastohistorian vakiintunutta suomikiikkaa eli fennomaniaa kuvaa se, että Pynnisen etunimestä on käytetty muotoa "Juho", vaikka hän itse yleensä käytti "Johania", vain joskus "Juhanaa", (Henriksson 1961, s. 88–96). Juho-nimitys on kyllä vanhaa perua, se esiintyy jo Suomettaren nekrologissa Pynnisen kuoltua v. 1864 (Werkko 1879, s. 271). Tämäntapaisesta nimien suomentamisesta ei Snellman yhtään pitänyt.
4. Todellisuudessa Cygnæus suoritti pastorin tutkinnon vasta v. 1851 ja esiintyminen tapahtui touko- eikä huhtikuussa 1847.
5. Matkakertomuksen käsikirjoitus: Savo-Karjalaisen osakunnan arkisto, HYK, kansio: Savo-Karjalaisen osakunnan sanomalehtikirjoituksia. August lahjoitti myös 3 ruplaa Kuopion lukion stipendia- rahastoon, ks. Saima 1/2.1.1845. Samantapaisesta Savon-matkasta, kesältä 1845, antaa eloisan kuvauksen myös August Schauman (Schauman 1967, s. 234–247).
6. Borgå Tidning 87/7.11. ja 88/11.11.1846.
7. Kirjoituksensa alaviitteessä Cygnæus mainitsee (ilman nimeä) erään erinomaisen kyläkoulumes- tarin, ammatiltaan "spannmålstorpä", joka yksin opetti ja johti 60 lapsen pyhäkoulua. Kaikesta päättäen tämä henkilö oli Erik Johan Forselius Nurmijärven Palojoen kylästä, jolle Helsingin raamattuseura v. 1848 lahjoitti raamatun palkkioksi pitkäaikaisesta pyhäkoulutyöstä. Hän oli opettanut mm. Aleksis Stenvallia, joka muuten lähti samana vuonna Helsinkiin kouluun kuin Cygnæus oli Nurmijärvellä.
8. Morgonbladet, joka heti kertoo tekijän nimen, n:rossa 90/23.11.: "Något om byskolor" ja Helsingfors Tidningar n:rossa 97/12.12.1846: "Byskolornas Inrättande". HT lupasi jopa lähettää mainittuja Borgå Tidningin numeroita niille, joille lehti ei muuten tule.
9. Saima 49/12.12.1846.
10. Litteraturblad, Maj n:o 5(1849), s. 140–143. Lainaus suomeksi: Snellman 1929. s. 492–493.
11. Suometar 2/19.1.1847. Pynnisen kirjastoa ei mainita tässäkään. Suometar kytki myöhemmin useissa kirjoituksissa pyhäkoulut ja kirjastot, esim. n:o 18/4.5. ja 19/11.5.1849: Pyhä- tai Sunnuntaikouluista, ja n:o 35/1.9.1854 nimim. A.M.n: Sana pyhäkouluista.
12. ÅAB Handskriftsavdelningen. Diverse Brev 7, Clas Gustaf Beyrath 14.5.1849 (sannolikt) till August Cygnæus. Vaikka kirjeessä ei sanota vastaanottajan nimeä, niin sisällön perusteella voi vastaanottaja olla vain August Cygnæus.
13. HYK Kellgren-kokoelma (Coll.99) Fr. Berndtson A.H.A. Kellgrenille 13.11.1846.
14. C.E. Aspelundin puhe osakunnan kokouksessa 4.10.1846, julk. Viborg-lehdessä n:o 51–52, 54–56/1856, lainattu kohta n:ossa 54.
15. SKS:n kirjallisuusarkisto, SKS:n ptk 2.6.1847, myös Suometar 23/8.6.1847. Cygnæus oli tullut seuran jäseneksi v. 1845. Hän ehdotti v. 1848 SKS:lle, että Seura laadittaisi kouluja varten karttakirjan. Tähänkin aloitteeseen suhtauduttiin periaatteessa myönteisesti, mutta sen toteutukseen ei kuitenkaan sillä kerralla aktiivisesti ryhdytty. SKS:n ptk. 16.3. ja 5.4.1848 sekä Suometar 12/24.3.1848.
16. Valtionarkisto (VA) Viaporin linnanvankila. Erinäisiä luetteloita 1847–1886. Förteckning å de böcker och libeller, hvilka finnes inom häftet No 1, Förteckning [...] häftet No 2. Luetteloissa on merkintä: "Duger 18 24/11 47 Savenius" ja merkintä: "Innenämnde böcker, af Herr Fång Befälhafvare Capitaine Thitz mig tillsände, äro i dag åt fångarne till begagnande öfverlämnade. Sveaborgs Fästning, den 24de November 1847". Savenius oli vuosina 1832–1858 linnanvankilan saarnaaja, jonka apulaisena ja sijaisena Cygnæus toimi ilmeisesti sängen itsenäisesti aina vuoteen 1850. Myöhemmin kirjojen lukumäärä vielä nousi, niin että vuodelta 1856 säilyneen luettelon mukaan niteitä oli yhteensä 761 nidettä ja eri teoksia n. 160 [VA Sveaborgs församling. Diverse förteckningar]. V:n 1856 luettelossa nimitettiin kirjakokoelmaa jo kirjastoksi: Sveaborgs Fängel- se Bibliothek. Luettelo oli samana vuonna saarnaajan virkaa hoitamaan ruvenneen H.A. Reinholmin käsialaa. Hän oli tunnettu kansanperin- teen kerääjä ja myös ainakin Rauman kaupungin- kirjaston perustajia v. 1850 (Räsänen 1946, 116–136.), hän oli myös August Cygnæuksen

- opiskelutovereita, esim. istuivat samoilla Snellmanin luennoilla (Waris 1939, 135).
17. Berättelse om Bibel-Sällskapernas i Finland göromål för år 1847. [...] 37 årgång. Åbo 1849. S. 46. Tämän seuran jäseneksi August Cygnæus oli tullut samana vuonna.
 18. Helsingfors Tidningar 31/21.4.1849.
 19. Helsingfors Tidningar 42/30.5.1849: Replik till artikeln: Om minskning af brottslingar i landet (Insändt).
 20. "Opåkallad" sanoo Nervander: Minne af Fredr. Cygnæus (s. 242–243), kirjan suomennos (Nervander 1907, 284) on tällä kohdalla virheellinen. Fr.C:n polemiikki julkaistiin HT:n numeroissa 46/13.6., 47/16.6., 48/20.6., 49/23.6. ja 50/27.6.1849. Ärsyyntyneen replikojan vastaus: Borgå Tidning 73/15.9., 74/19.9., 75/22.9., 76/26.9. ja 77/29.9.1849.
 21. HYK Fr. Cygnæuksen kirjekoelma. August C. Fredrik C:lle 26.4.1852. Ei välirikko ollut aikalaisillekaan helppo asia ymmärtää, ks. esim. Fredrika Evelina Granfelt sisarelleen Sophielle 19.3.1852: "[...] för omkring en vecka sen kom August Cygnæus hit till Åbo med Fru och det lilla barnet, och bo hos Modren, hon väntade henne först längre fram, men man begriper sig ej på det folket als, Gumman hon gråter jemt och man anar dessgenom att hennes enda dotter ej är lycklig. [...]" [AAB Handskriftsavdelning. Granfelt-ska brevsamlingen.]. F.E. Granfelt oli pataljoonansaarnaaja August Edvard Granfeltin puoliso.
 22. Tämän voi päätellä Tuusulan kirkon kuulutus-kirjassa olevasta kuulutustekstistä, jossa Cygnæus 16.10.1853 kehottaa: "Härmedelst erindras samtliga byaskolmästare att med görligaste första återvidtaga Söndagliga undervisningen af de barn, som troligen framdeles samlas uppå Skolmästarens och barnens föräldrars vänliga uppmaning. [...]" [Hämeenlinnan maakunta-arkisto (HMA). Tuusulan kirkonarkisto. Kirkolliset kuulutukset 1853–1857]. Tuusulassa oli aiemminkin yritelty pyhäkoulutoimintaa, tosin vain lämpimänä vuodenaikana, "men i anseende till byarnes vidsträckthet eller andra omständigheter, har företaget icke omfattats med någon särdeles sympathie". [HMA Uudenmaan rovastikunta. Saapuneet kirjeet. Krh J. Ihlström kontraktirovas-ti A.E. Crohnsille 13.4.1852].
 23. Suometar 31/6.8.1858.
 24. Jyväskylän maakunta-arkisto. Petäjaveden seurakunnan kirkonarkisto. Kirkolliset kuulutukset ja ilmoitukset 1856–1901 (sidottu kirja).
 25. Samana päivänä Cygnæus kehotti jokaista talonpoikaa manttaalikirjoituksen yhteydessä kirjoittamaan alle jyväskyläläisten anomuksen suomenkielisen ylemmän alkeiskoulun saamiseksi. Kouluhankkeen puuhamies Wolmar Schildt ei varovaisuudessaan mitenkään tuonut esiin toivetta saada koulu suomenkieliseksi, "vain Petäjaveden ja Kuortaneen pitäjänkokoukset olivat tässä kohden selvällä kannalla pyytäen puhtaasti suomenkielistä koulua" (Kuusi 1962, s. 164.).
 26. Sirkku Kauppinen: Puumalan kirjaston historiikki. Moniste [1946] (saatu kopiona Puumalan kirjastosta). Sisältää sen kirjeen tekstin, jolla tiedot ilmoitettiin Werkolle (silloin vielä K.J.Wickström), ks. myös Werkko 1879, 152.
 27. Kirje I.R. Walleniukselle 10.1.1862 (VA Wallenius-suvun kirjekoelma).
 28. HYK käsikirj.kok. Kirjeet Lars Stenbäckille. A.Cygnæus L.Stenbäckille 20.4.1857.
 29. Turun tuomiokapitulin kiertokirje n:o 413/16.1.1856, julk.: Consistorii Ecclesiastici i Åbo af trycket utgifna Circulärbref. 12 flocken 1851–1856. Åbo 1858. S. 261–269. Bergeheimin tarkastusmatkoista ja toiminnasta koulujen ja kirjastojen hyväksi ks. Tiensuu 1985, erit. s. 206–227.
 30. Kuopion synodaalokokouksen (30.7.–2.8.1856) ptk. Kuopion tuomiokapitulin kiertokirjeen n:o 45/1857 liitteenä, Cleven puheenvuoro s. 11–14. Jo vuotta ennen em. synodaalokokousta Cleve oli kirjoittanut pyhäkouluista ja niiden kirjastoista [Kuopio Tidning n:r16 & 19/1855: Om folkbildningen]. Cygnæus oli kirjeenvaihdossa ainakin hänen veljensä Otto Henrik Cleven kanssa.
 31. HMA Hämeen läntisen rovastikunnan ark. Rovastikuntakokouksen ptk. 27.1.1857 Padasjoki.
 32. A. Cygnæus I.R. Walleniukselle 10.1.1862.
 33. VA Porvoon tuomiokapitulin arkisto. Rovastikuntakokouksen ptk. Protocoll 22.9.1858 å St Michels sockens pastorsboll vid Kontraktsmötet. Pöytäkirjassa ei tosin luetella osanottajien nimiä, mutta eräästä kirjeestä ilmenee, että Cygnæus tulisi osallistumaan tähän kokoukseen [Kirje I.R.Walleniukselle 14.8.1858].
 34. Borgå Domkapitel Cirkulär n:o 245/12.5.1858.
 35. Domkapitlets i Kuopio Cirkulär n:o 66/1859.
 36. SKS Kirjallisuusarkisto. W.Schildtin saamat kirjeet.
 37. Augustilla riitti ideoita jaettavaksi. Vuonna 1856 hän kirjoitti Petäjavedeltä Elias Lönnrotille kertoen ajatuksestaan saada aikaan "ett finskt lexicon för Real-Encyclopedie", jonka toimittajaksi

hän ajatteli lehtori C. G. Borgia ja kustantajakin oli jo valmiiksi mietitty, ei tarvittu kuin tukikirje Lönnrotilta, jotta asia saataisiin liikkeelle. Ilmeisesti hanke tyrehtyi siihen, kunnes Agathon Meurman tarttui siihen 15 v:n kuluttua, ehkä tietämättä Augustin ajatuksesta. Ajatus oli ilmassa, kuten sanotaan, ja samoin voi sanoa toisestakin ideasta, jonka hän esitti Lönnrotille kirjeessä v. 1874. Suomalaiseen Kirjallisuuden Seuraan pitäisi perustaa lääketieteellinen sektio ja Finska läkaresällskapetiin suomenkielinen fraktio. [SKS Kirjallisuusarkisto. Elias Lönnrotin saamat kirjeet: August Cygnæukselta 23.12.1856 (kansio XI: 391–394), 24.4.1874 (kansio XVI: 447–450)] Suomenmieliset lääketieteen opiskelijat perustivat v. 1881 savokarjalaisen Matti Äyräpään johdolla Suomalaisen lääkäri-seura Duodecimien.

38. Kirje I.R.Walleniukselle 3.2.1878.

Kirjallisuus

- Ahvenainen, Eino, Savonrannan seurakunta 1862–1962. Savonlinna 1962.
- Colliander, O.I., Suomen kirkon paimenmuisto 19:n vuosisadan alusta nykyaikaan. II osa. Suomen kirkon papisto 19. vuosisadalla. I. nide A-E. Hki 1918 (Suomen kirkkohistoriallisen seuran toim. 8).
- Gulin, A.L., Ristiinan rovastin seitsemän vuosikymmentä. A.L. Gulin 1855–1925. Toim. Lennart Pinomaa. Porvoo 1984.
- Henriksson, Karl-Erik, Johan Pynninen, 1818–1864. Teoksessa: Karjalainen elämäkerrasto. Toim. Jaakko Paavolainen. Porvoo–Hki 1961.
- Joutsela, J.N., Petäjaveden seurakunta 1728–1928. [Arkisto- ja perimätiedon mukaan kirj. J.N.J.] Jyväskylä 1928.
- Joutsela, J.N., Per August Cygnæus. Petäjaveden pyhäkoulun perustaja. – Suomen pyhäkoululehti 1930: 176–177.
- Klinge, Matti, Helsingin yliopisto 1640–1990. II osa. Keisarillinen Aleksanterin yliopisto 1808–1917. Hki 1989.
- Koskenniemi, Lauri, Suomen evankelinen liike 1870–1895. Hki 1967.
- Kujala, Lauri, Ensimmäiset pitäjänkirjastot kansallisen herätyksen aikana. Hki 1935. (Historiallinen arkisto XLII, 9).
- Kuusi, Sakari, Wolmar Styrbjörn Schildt-Kilpinen. Elämä ja toiminta. Jyväskylä 1962.
- Nervander, Emil, Fredr Cygnæus. Muistokuva. Elämäkerrallisia piirteitä ja muistiinpanoja. Suom. K.A.Petrelus ja O. Manninen. Hki: SKS, 1907. (SKS:n toim. 117). [Ruots. alkuteos, Minne af Fredr. Cygnæus, ilmestyi 1892.]
- Näsman, Nils, Carl Gustaf Ottelin. Biskop i Borgå. Vasa 1980. (SKHS toim. 114).
- Pynnisen perintö. Hki 1946.
- Rosenqvist, V.T., Frans Ludvig Schauman. Senare delen. Verket slutförd av Alfons Takolander. Hfors 1928. (Skrifter utg. av Sv. Litt.sällsk. i Finland 206).
- Räsänen, Mirja, Rauman kaupunginkirjaston perustaminen ja alkuvaiheet vanhojen asiakirjojen valossa. Teoksessa Pynnisen perintö, s. 116–136.
- Sinnemäki, J., Suomen pyhäkoulun isä. Pikapiirtoja Johan Fredrik Berghin elämästä. Hki 1942.
- Schauman, August, Kuudelta vuosikymmeneltä I. Porvoo–Hki 1967.
- Sirén, A.F., Borgå stifts matrikel. Borgå 1854.
- Snellman, J.V., J.V. Snellmanin kootut teokset. Osa V. Suom. J. Hollo. Porvoo 1929.
- Snellman, J.V., J.V. Snellmanin kootut teokset. Osa XII. Kirjeitä. Koonnut ja suom. Heikki Lehmusto. Porvoo 1931.
- Somerkivi, Urho, Bell-Lancasterin vuoro-opetusjärjestelmä Suomessa. Hki 1952.
- Tiensuu, Kyllikki, Edvard Bergenheim. Toiminta koulumiehenä ja arkkipiispana vuoteen 1863. Hki 1985. (SKHS:n toim. 133).
- Vappula, Kari, Sotilaspapin virka Suomen ruotuja-koisissa sotaväessä 1812–1880. Hki 1982. (Suomen Kirkkohistoriallisen seuran toim. 123).
- Waris, Heikki, Savo-Karjalaisen osakunnan historia. I. 1833–1852. Porvoo–Hki 1939.
- Werkko, K., Tietoja ja mietteitä Suomen kansa- ja lastenkirjastoista vuoteen 1875. Jyväskylä 1879.